

„GRUNDRISSE” И МАРКСОВ КОНЦЕПТ АНТИЧКОГ ТИПА ПРОИЗВОДЊЕ И ЗЕМЉИШНЕ СВОЈИНЕ

Марксов недовршени и дуго година необјављени рад „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie” научна мисао је тек последњих деценија открила у свом његовом значају и не оклевајући, скоро без изузетка, сврстала га међу три фундаментална Марксова дела, уз Економско-философске рукописе из 1844. г. (тзв. Париски рукописи) и Капитал. Док се прво дело традиционално, додуше прилично једнострано везује за мисао полетног „младог” Маркса, а друго за „старог”, зрелог научника дотле „Grundrisse” и хронолошки и садржински представља средишњи беочуг који трасира пут Марксовог научног развоја. Мада је писан између августа 1857. и јуна 1858. године у обиму од скоро хиљаду страна, било је потребно скоро читаво столеће да би се овај рад, непознат и Лењину, објавио у целини и постао приступачан широј читалачкој публици.(1) Потом је претрало још скоро двадесетак година да би био преведен на руски, француски, италијански (1968. г.) и енглески језик (1973. г.); у нас се први потпунији превод појавио седамдесетих година, у облику избора одабраних делова овог Марксовог рада.(2)

Све је то условило да су се значајније и обимније научне расправе о „Grundrisse” јавиле тек не тако давно, а да се потом литература о овом Марксовом делу из дана у дан нагло увећавала.(3) С обзиром на околност да „Grundrisse” имају претежно економско-философски садржај, велика већина радова потиче из пера стручњака који се претежно баве тим дисциплинама. Стиче се, стога, утисак да су бројна питања везана за тај његов садржај у доброј мери већ дефинисана, чак и делимично решена.(4) Међутим, класик ни у овом делу не запоставља и друге ас-

(1) К. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie (Rohentwurf)* 1857-1858, Berlin 1953 (издање Маркс-Енгелс-Лењин-Институт, Москва).

(2) К. Маркс, *Темељи слободе, Основи критике политичке економије (Grundrisse)*, Загреб 1977. (превод Б. Петровић, Г. Петровић, М. Пијале). Поред овог превода на наш језик, према коме се у овом раду дело цитира као и наведеног немачког издања, користили смо и енглески превод К. Marx, *Grundrisse, Foundation of the Critique of Political Economy*, Harmondsworth 1973 (превод М. Nicolaus).

(3) Међу најзначајније радове спада један од првенаца, R. Rosdolsky, *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen Kapital, I-II*, Frankfurt-Wien 1968.

(4) Нпр. проблем континуитета Марксове мисли од Економско-философских рукописа до Капитала, однос Маркса и Хегела у овом раду, Марксово трагање за правим одговорима о суштини разних економских категорија — посебно увођење појма „радна снага” уместо дотада коришћеног појма „рада” класичне политичке економије, постављање темеља теорије о вишкој вредности, сагледавање значаја машинске производње и аутоматизације — само су нека од питања везана за „Grundrisse” о којима се већ доста писало.

пекте, па ни историјско-правну раван проблематике коју проучава: тако се у „Grundrisse”, у другом одељку треће главе о капиталу, среће део који је накнадно насловљен „Облици који претходе капиталистичкој производњи.”(5) Маркс ту у основним цртама скицира битне особине преткапиталистичких облика производње и посебно историјског развоја земљишне својине у њима, с обзиром да, како је још раније истицао, „земљишна својина представља суштину својине уопште”.(6) Сигурно је, отуд, да је одговарајућа спознаја његових правноисторијских концепата, а посебно питања развоја земљишне својине, један од услова потпуног разумевања основних филозофских, историјских и економских поставки Марксове мисли.

Историјско-правна литература, међутим, није поклонила дужну пажњу овом драгуљу Марксовог опуса и проблемима које отвара. То његово дело прилично запостављају чак и совјетски правни историчари.(7) Утолико је значајнији допринос Луја Маргетића, који се поближе бави анализом облика производње и својине у преткапиталистичким формацијама према „Grundrisse”. У овоме раду, којим се, како аутор прескромно вели, само покушава отворити дискусија правних историчара, писац исправно запажа да је „само анализа типова власништва у преткапиталистичким друштвеним формацијама према Grundrisse” тема која тражи чак већи број озбиљних и темељитијих монографија”.(8) Нашавши својеврсну инспирацију у томе чланку, поставили смо себи за циљ да у раду овог обима ближе осмотримо само један сегмент богате проблематике — питање античког типа производње и земљишне својине у светлу тог Марксовог дела.

Разлози који налажу истраживање овог питања не исцрпљују се само у околностима о којима је било речи. Штавише, то пре свега налажу време и услови под којима настаје „Grundrisse”, њихов карактер „недовршене симфоније” и фонд података о антици и античком праву са којима је располагала наука XIX века. Подвргавање научној критици свог дела односно неких његових поставки, неопходно је најмање због тога што је писано у журби и у облику који није задовољавао самог писца;(9) две друге, објективне околности то у већој мери условавају. Прва је везана за чињеницу да је у Немачкој Марксово времена пандектистика доживљавала свој врхунац, те је и он сам, у складу са доктринама тадање романистике, у прилазу римској држави и праву нужно прихватао нека становишта која ове карактеришу, а која данас немају исту научну вредност као пре једног века; то се сигурно могло одразити и на његов целокупни концепт античког облика производње и земљишне

(5) Овај део се код нас раније појавио у преводу Маре Фран, К. Маркс, *Епохе економске формулације друштва*, Београд 1957.

(6) К. Маркс, *Kritik des Hegelischen Staatsrecht, Marx-Engels Werke*, I 303.

(7) Нпр. *Марксистичко ленинскога обичаја теорија государства и права*, Москва 1971. у делу који говори о историјским облицима држава и права, при разматрању преткапиталистичких формација уопште не спомиње „Grundrisse” и Марксове поставке које су ту садржане. Ипак, постоје радови који говоре о неким од тих питања, нарочито о проблему азијатског начина производње, в. ближе С. Аврамовић, *Новија совјетска литература о историји државе и права робовласничке епохе*, „Анали ПФБ” 1981/3-4, 310.

(8) Л. Маргетић, *Преткапиталистички облици власништва по Марксовом Grundrisse*, „Згодовски часопис” 1980/1-2, 159.

(9) Марксова писма из тог времена, нарочито писмо Енгелсу из децембра 1857. и Ласалу од 12. октобра 1858. године, јасно говоре о таквом ставу писца према свом делу в. и *Темељи слободе*, XIV.

својине. Друга је околност још од већег значаја; за време Марксовог живота, посебно у време када је писао „Grundrisse“, бројни извори чији је проналазак из темеља потресао здање историјско-правне науке и битно померио границе научног сазнања, још нису били познати. Хамурабијев законик, Хетитски законик, Аристотелов „Устав атенски“, законик грчког полиса Гортина — све су то бисери, наведени само примера ради, које је из дубина прошлости изронио тек крај XIX или почетак XX века. То је, чини се, и најзначајнији разлог који намеће нужност провере одређених ставова о античком облику производње и земљишне својине из „Grundrisse“, као и пренеспитивања њихове вредности у светлу нових чињеница и аргумената. Како је знатан део тих извора у посебно великој мери утицао на развој хеленистике и нагло ширење хоризонта њеног сазнања, испитивану проблематику у овом раду још више сужавамо: пажњу ћемо концентрисати превасходно на античку Грчку, препуштајући експертима за романистику неопходна посебна истраживања. Тек сва заједно, она могу представљати солиднији основ за успешно синтетизовање проблема античког типа производње и земљишне својине.

II

У првом реду се чини упутним одредити основне елементе који представљају саставни део Марксовог концепта античког облика производње и земљишне својине, као и нека спорна питања која одатле могу израстати. Следимо притом Маргетићево запажање да у „Grundrisse“ Маркс разликује три преткапиталистичка стадијума (азијатски, антички и германски) и да сваки од њих има основни и секундарни облик, као и да овај други, мада у различитим појавним облицима, означава фазу распадања једног историјског стања. *Основни облик* античког типа производње и земљишне својине, као и азијатски, има, према Марксу, свој политичко-војни основ у рату, који је „онај велики опћи задатак, онај велики заједнички рад који је потребан било да се освоје објективни увјети живог постојања, било да се освајање ових заштити и овјековечи.“(10)

Овај облик, међутим, за разлику од азијатског, карактеришу и следеће особине: концентрисање становништва у граду, који је основа те војничке организације;(11) својина на земљи која се показује у двоструком облику државне и приватне својине, и то тако да је државно, „опћинско власништво — као јавно власништво, *ager publicus* — овдје одвојено од приватног власништва“, а „власништво појединца овдје није само, као у првом случају, непосредно опћинско власништво, где ово, дакле није власништво појединца одвојеног од опћине, него је он, напротив, само њен посједник“;(12) надаље, да је „власништво над властитим радом посредовано власништвом над увјетима рада — над комадом земље, који је са своје стране гарантиран постојањем опћине, а ова опет вишком рада чланова опћине у облику војне службе“;(13) и најзад, као посебно

(10) *Grundrisse*, 378; *Темељи слободе*, 186. Иначе, један од најјеловитијих радова о азијатском начину производње у марксистичкој литератури је F. Tökei, *Sur le mode de production asiatique*, Budapest 1966.

(11) *Ibid.*

(12) *Grundrisse*, 378-379; *Темељи слободе*, 187.

(13) *Grundrisse*, 380; *Темељи слободе*, 189.

значајан услов постојања и одржања те заједнице, околност да су њени чланови међусобно једнаки и равноправни слободни сељаци, „self-sustaining peasants“, који се као чланови заједнице односе као власници према природним условима рада, земљи.(14) *Секундарни облик* античког типа производње и својине, који већ садржи елементе растварања основног типа, настаје постепеним укидањем објективно постојећих услова производње. Већ само повећање броја становника долази у супротност са одређеним стањем расподеле земљишта: за стицање нове земље потребни су освајачки ратови, а они имају за последицу покоривање побеђених племена и стварање све већег броја робова, чиме се заједница равноправних сељака-војника претвара у своју супротност.(15)

Дефинишући антички облик производње и својине на земљи, Маркс се ослањао скоро искључиво на римску правну историју (проширујући закључке и на грчки свет).(16) Тако често читамо обимне изводе из Нибура, на кога се класик позива и уз кога пристаје: „Право коришћења опћинском земљом путем посједа првобитно је припадало патрицијима, који су је затим давали у лено својим клијентима; право на додељивање власништва из *ager publicus*-а припадало је искључиво плебејцима; све асигнације биле су у прилог плебејаца и представљале се намирење за удио у опћинској земљи. Право земљишно власништво, ако се изузме подручје око градских зидова, првобитно је било само у рукама плебејаца (касније примљене сеоске опћине)“.(17)

Савремена романистика би, наравно, могла изрећи бројне критике овом Нибуровом становишту, а тиме, *mutatis mutandis*, и концепцији која се на њега наслања. О томе, дакако, овде не може бити речи. Довољно је већ само констатовати ову околност, јер изгледа да, између осталог, и у њој леже корени недовољног поверења историчара према наведеном Марковом виђењу античког типа производње и својине на земљи; ово тиме пре, јер се наведени концепт у доброј мери ослања и на нека друга мрачна питања римске историје.(18) Резерве о којима је реч осећају се и у суптилној формулацији Маргетића: „Марксово стајалиште да је основа античког друштвеног уређења удружење једнаких, слободних и равноправних сељака-војника организованих као град-држава изванредно је занимљиво и важно и бременито могућностима даљег разрађивања и продубљивања“.(19)

Маргетић се, наравно, у даљу разраду те врсте не упушта, јер би то било далеко од основног циља његовог рада. Ипак, већ наведеном оценом он извлачи у први план најосетљивију тачку Марковог концепта античког типа производње и земљишне својине: то је проблем одређивања главних елемената тзв. основног, примарног облика тог типа про-

(14) *Grundrisse*, 379; *Темељи слободе*, 188: „Претпоставка је одржавања заједнице очување једнакости међу њеним слободним сељацима који се сами издржавају и властити рад као увјет одржавања њиховог власништва“.

(15) *Grundrisse*, 393; *Темељи слободе*, 206.

(16) Нпр. *Grundrisse*, 380; *Темељи слободе*, 189: „Овдје нити је као у специфично-оријенталном облику, члан опћине као такав су-последњим заједничком власништвом, нити је као у римском, грчком облику (укратко класично-античком) земљиште запосједнуто од опћине . . .“ Упор. и *Темељи слободе*, 188, 207 и др.

(17) *Grundrisse*, 380; *Темељи слободе* 190. Упор. и стр. 214-215.

(18) Таково је и нпр. навођење легенде о подели земље коју је Ромул добио у рату, коју је поделу наводно извршио један од првих седам римских краљева, Нума. Маркс и овде у ствари само преузима Нибура, *Grundrisse*, 379; *Темељи слободе*, 188.

(19) Л. Маргетић, *op. cit.*, 163.

изводње и његово дефинисање као заједнице једнаких, слободних и равноправних сељака-војника, коју карактерише двоструки (државни и приватни облик својине на земљи. Чини се да притом Маргетић није испустио из вида ни једну значајнију компоненту овог Марковог концепта, који због оскудице извора и није могао бити јасније дефинисан нити богатије аргументован. Отуд и нада да на њега може бацити зрачак светлости више анализа извора који припадају најстаријој грчкој правној историји, а нарочито оних који су откривени после смрти класика. При покушају да се ово Марково виђење преиспита у тим оквирима, пут разлучивања и појединачне анализе саставних компоненти тог схватања омогућиће формирање одређеног утиска о ваљаности концепта о коме је реч у целини.

III

а) Први елемент Марковог поимања тзв. основног типа античког облика производње је, како је речено, концентрација становања у граду, као основа војне организације друштва. Бар када је у питању античка Грчка, исправност ове поставке изгледа скоро излишно доказивати: пре се чини да је она могла бити формулисана управо с обзиром на стару Хелладу. У овоме региону Медитерана основни, типични и једини облик организације државног и друштвеног живота, све до хеленистичко-македонског времена, био је везан за специфичну форму — полисно уређење. Град-држава, то је један од симбола и основних значајки политичке и правне историје древне Грчке. Стога се питање које би овде једино могло бити актуелно састоји у дилеми да ли је полис представљао основ војне организације друштва, односно у којој мери је био изражен однос војног организовања са полисним уређењем.

У одређеном броју грчких полиса, у којима је друштвени и економски развој текао убрзаним ходом, као нпр. у Атини, ова веза временом постаје све слабије видљива. Имајући у виду само овај, додуше најистакнутији полис, на први поглед би се чак могло приклонити негативном одговору на наведено питање.⁽²⁰⁾ С друге стране, међутим, није мали број података о низу других конзервативнијих, махом дорских полиса, које је карактерисало успореније пулсирање животних сокова робне производње, те су деценијама и вековима задржавали традиционалне облике организовања и живљења (нпр. Спарта, Аргос, критски и тесалијски полиси, итд.). У њиховој историји је остало запамћено много тога што је динамични живот трговаца и помораца потиснуо, те је трагање за оном танком нити сачуваног у замршеном клупку заборављене најдубље прошлости често плодносно управо код таквих градова-држава. Отуда важан оријентир у расветљавању питања о коме је реч може представљати фабулозни, војним захтевима подређен, спартански

(20) Ипак би се брижљивијим посматрањем и у Атини могло пронаћи остатака или бар реминесценција на претходеће, примарне стадијуме друштвеног организовања, где је наведени однос био довољно изражен. Тако су нпр. атинске наукарнице, прве формације засноване на принциплу територијалне поделе, израстале управо из потреба војног организовања (в. ближе В.В. Струве, Д. П. Калистов, *Стара Грчка*, Сарајево 1962, 144), подела грађана по филама одговара подели фаланги хоплита на исти начин (в. V. Ehrenberg, *The Greek State*, London 1969, 81), итд.

начин организовања. Ту је целокупна организација друштвеног живота, па и само организовање полиса, било у тесној вези и у потпуности потчињено императивима војног организовања. Спарта, међутим, није једини антипод Атине. О скоро идентичним формама организовања сведоче и извори о критским полисима.(21) Организација друштвеног и политичког живота ових полиса се заснивала у доброј мери на некадањој основној племенској јединици, хетајрији (фратрији); ова је претворена у затворену организацију пуноправних грађана, из које произилази владајућа земљопоседничка аристократија полиса. Чланство у хетајрији је претпостављало право и обавезу учествовања у свакодневном заједничком обедовању свих слободних, пуноправних мушкараца. Најзад, овакве „заједничке трпезе” (у Спарти под називом сиситије, на Криту андрије) оређу се и у многим другим деловима Грчке: у Беотији и на Милегу, у Кархедону, у Аргосу и Таренту.(22)

Није тешко наслутити да су ове установе, на којима се базира организовање тих полиса, у суштини представљале и основ војне организације друштва. О њиховом превасходно војном карактеру, који се нарочито јасно испољавао у време ратовања, и изричито сведочи више извора. Тако Страбон говори како су се групе од по петнаест мушкараца, организоване по угледу на андрије, непосредно претварале у рату у војне јединице;(23) она иста ћелија која је сачињавала основ друштвене организације полиса, представљала је и основну ћелију војне организације. Код Хомера Нестор саветује Агамемнону да се при организовању војске ослони на поделу по братствима и племенима,(24) на којој почива и друштвена организација. Сем тога, није без значаја околност да ће и у Атини фратрије и племена почети да губе значај тек Клистеновим реформама крајем VI века пре н.е. и проистеклом војном реорганизацијом. Како уз то Аристотел истиче да је „увођење сиситија врло старог датума, а на Криту потиче још из Минојева времена”,(25) чини се да прилагођавање родовско-племенских института, сачуваних при преласку на пољско организовање, потребама његове безбедности и стабилности вуче у Грчкој корене из најдубље прошлости.

Као основ полисне организације, па и организовања класне владавине овде се, коликогод далеко сежу извори, показује дакле хетајрије; с друге стране, хетајрије су истовремено, преко сиситија и андрија, представљале основ војне организације. Баш је војна функција, по свему судећи, била један од главних узрока што се значај хетајрија у раногрчким дорским полисима тако дуго очувао. У почетку вероватно усмерени превасходно на остварење успеха при сукобљавању племена са спољним непријатељем, ови у основи војно-племенски облици организовања се задржавају и када се оформила држава-град, утичући на организовање полиса, као безбедносно најпогоднији облик организовања друштва; овог пута, све то је, наравно, праћено и са функцијом заштите

(21) Strabo, X 1—18 (Strabonis Geographica, I—III, recogn. A. Meineke, Lipsiae 1893—1905); Athenaeus, *The Deipnosophist*, I—VII, ed. Ch. E. Gulick, London-Harward 1969, нарочито IV и V.

(22) Платон, *Закони*, Београд 1971. (превод Л. Вилхар), 636; Б. Аристотел, *Политика*, Београд 1960 (превод Љ. Црепајац), 1272 б; Athenaeus, V 2.

(23) Strabo, X 4, 18.

(24) Хомер, *Илијада*, Суботица 1965 (превод М. Бурњић), II 362.

(25) Аристотел, *Политика* 1329 б.

аристократског класног интереса.(26) Темелје уређења ових полиса диктирала је војна организација неопходна за обезбеђење заједнице како у односу на спољне, тако и у односу на унутрашње, класне околности. Стога се чини да има основа за тврдњу да је друштвену организацију античке Грчке, поготово у најранијим фазама развита, карактерисала не само концентрација становања у граду, већ и да је полисно организовање, бар у одређеној мери, било у вези, рекли бисмо тесној, са нужном војном организацијом друштва.

б) Тесно повезана са изложеном је друга компонента Марксовог концепта. Она, са своје стране, омогућава још потпуније расветљавање претходне. Класик, наиме, сматра да антички облик производње и земљишне својине карактерише не само постојање полиса као основа војне организације друштва, већ и да тај град, организован као држава, узима вишак рада својих чланова у облику војне службе. То гарантује опстанак заједнице, која пак обезбеђује основне услове егзистенције: „власништво над властитим радом посредовано је власништвом над увјетима рада — над комадом земље, који је са своје стране гарантиран постојањем општине, а ова опет вишком рада чланова општине у облику војне службе”.(27) Другим речима, чланови ове заједнице свој рад морају ангажовати двојачко, као сељаци (*self-sustaining peasants*) и као војници. Произилази, такође, да су чланови заједнице били у одређеном својинском односу према земљи коју су обрађивали, а да је њихова војна обавеза коју су заузврат имали према полису, представљала *conditio sine qua non* опстанка и саме заједнице и њиховог власништва. О сложеном проблему својине на земљи у овим условима мора посебно бити речи; овде, отуд, пажњу привлачи други моменат који, рекли бисмо, чини суштину ове компоненте Марксовог концепта. То је питање начина организовања производње и двоструког ангажовања слободних пуноправних чланова заједнице — као непосредних произвођача, земљорадника и као војника.

Притом поново од значаја могу бити сачувани подаци о Спарти и критским полисима. Тако је познато да се војска у најстарије време у Спарти делила у пет основних борбених формација, лохоса. Лохос сү сачињавале „заклетвом повезане дружине”, еномотије, чији су чланови и у доба мира живели заједничким животом, сачињавајући неку врсту „братства оних који заједно обедују” — сиситије. Аристотел, Плутарх и Атенеј скоро једнодушно извештавају да су се ти свакодневни заједнички обеди пуноправних грађана у Спарти одржавали на заједничком доприносу свих чланова: сви учесници су морали уносити одређени део производа, од чега су се издржавале сиситије и андрије.(28) Присуствовање заједничким трпезама и давање удела били су строго санкционисана обавеза; они који не унесу потребну количину, лишавани су права учешћа у андријама и чланства у хетајријама, чиме су губили

(26) В. ближе С. Аврамовић, *Рано грчко право и Гортински законик*, Београд 1977. (магистарски рад), 64.

(27) *Grundrisse*, 380; *Темелје слободе*, 189. Упор. и Л. Маргетић, *op. cit.*, 163.

(28) Аристотел, *Политика* 1272 а и 1271 а, додуше тврди да су на Криту одржаване о државном трошку; ипак, када говори о Спарти, јасно се види да је статус пуноправног грађанина зависио од могућности појединца да испуњава своје обавезе према сиситијама. С друге стране, Plutarch, *Likurg*, 22, као и *Athenaeus*, IV 143 сасвим су изричито у наведеној тврдњи.

сва политичка права, па и право да користе земљиште добијено од заједнице (хетајрије).(29) Заједница је, дакле, од својих чланова којима је пружила могућност да егзистенцију обезбеђују кроз земљорадњу, под претњом искључења захтевала обезбеђење одређеног минимума приноса од производног рада на парцелама земље које су им припадале, упоредо са њиховом свакодневном војном обавезом. Ово је у Спарти и на Криту временом постао и механизам друштвене диференцијације, односно елиминације из хетајрија неуспешних произвођача, појединаца и њихових породица, тј. економски ослабеле аристократије. Овај став поткрепљује околност да нпр. на Криту постоји посебна категорија становника, тзв. апетајри (тј. „они који се налазе изван хетајрија“), који више немају статус пуноправног грађанина не баве се земљорадњом али су лично слободни и уживају већу правну заштиту од зависног становништва.(30)

Економска моћ спартанских и критских аристократских породица се, у време о коме говори већина ових извора, додуже већ заснивала на експлоатацији специфичне категорије зависних људи, робова (хелота у Спарти, војкеја на Криту); као припадници покорених племена они су, губећи личну слободу, остајали да живе ван полиса, на селу и обрађују земљу за рачун аристократске породице којој припадају и којој морају давати одређени део произведених плодова, а касније чак и новца.(31) Ослобођени бриге о исхрани, припадници аристократских породица су се тада све више могли посвећивати искључиво војним и државним пословима. Оваква ситуација је, наравно, плод дуготрајног развијања класних односа и карактеристике дорске полисе и у IV веку пре н.е., како сведоче извори из тог времена. Ипак, чак се и тада у Спарти, кроз сачувану обавезу уношења удела за издржавање сиситија, осећа рефлекс дубље прошлости, док друштвена диференцијација још није узела маха. Установе које су се одржале сведоче о времену када су слободни, пуноправни чланови хетајрија били самостални произвођачи на парцели земље добијеној од заједнице, којој су доували, с једне стране, одређени део приноса за одржавање заједничких обеда, кроз које се обезбеђивало и њихово сопствено издржавање, а с друге стране, свакодневну војну обавезу, односно преко андрија и сиситија организовано „давање вишка рада у облику војне службе“. Отуд изгледа да сачувани подаци о наведеним архаичним институтима грчких дорских полиса пружају у овој делу потврду ставу да је за основни облик античког начина производње била типична мала пољопривреда која ради за непосредну потрошњу; исто тако, да се ту члан заједнице не репродукује кооперацијом у раду који ствара богатство, него кооперацијом у раду за заједничке интересе, ради одржавања заједнице према споља и према унутра.(32)

в) Претпоставком да у основном облику античког типа производње чланови заједнице од ње добијају комплексе обрадиве земље на којој организују производњу, додирнуто је најзначајније питање Марк-

(29) Упор. Л. Н. Казаманова, *Некаторе вопросы социјално-економического строја критских полисов VI—IV вв. до н. е.*, „ВДИ“ 1957/3, 89.

(30) *Гортински законик* (ГЗ) II 5—9; 24—25; упор. С. Аврамовић, *op. cit.*, 69.

(31) Athenaeus, IV 143; XV 695; Aristotel, *Politika* 1272 a; ГЗ IV 31—37.

(32) Упор. *Grundrisse*, 379—380; *Темељи слободе*, 188—189.

совог концепта. Према њему, својина на земљи се овде показује у дво-струком облику државне и приватне својине.(33) „Општинско власништво — као јавно власништво, *ager publicus* — овдје је одвојено од приватног власништва. Власништво поједнца овдје само није, као у првом случају, непосредно опћинско власништво, гдје ово, дакле, није власништво појединца одвојног од опћине, него је он, напротив, само њен посједник”(34)

Проблем развоја облика земљишне својине у старој Грчкој, као и у Риму, спада у једну од највише дискутованих тема историјскоправне литературе; обрађиван је или дотицан у непрегледном мору радова после Маркса.(35) Ипак, због непоузданости извора ова проблематика је стално отворена. Уз то пада у очи да су ретки радови у којима се при анализи тог питања узимају у обзир Марковске идеје из „*Grundrisse*”.(36) Због свега тога изгледа нам да није излишно боље осмислити овај сегмент проблема, посебно у светлу једног недовољно експлоатисаног извора. Добро очувани кодекс древног критског полиса Гортине потиче из V века пре н.е., али садржи обиље реминесценција и реликата најдубље правне прошлости, што је разлог више да се, разматрајући ово питање, њему поклони дужна пажња. Но, литература о облицима својине у овом извору прилично је сиромашна. У постојећој је најчешћи предмет тумачења и интересовања следећа одредба Законика:

„А ако неко умре, куће у граду и све што би се налазило у оним кућама у којима не пребива војкеј који живи на селу, и ситна и крупна стока која не припада војкеју, нека припадну синовима, а остала сва имовина нека се праведно подели, и нека добију синови, коликогод их има, два дела сваки, а ћерке, коликогод их има, један део свака...” (ГЗ IV 31—43).

Ова норма отвара сијасет питања, пре свега разна наследноправна. Посебно велику пажњу је побуђивало и питање правног положаја војкеја — критског зависног становништва.(37) Нас овде међутим, пре свега интересује проблем својинских односа. Он се углавном решава тако што се на основу наведене одредбе диференцирају две врсте својине: она коју наслеђују само синови и она која се „праведно дели”, (38) односно „својина коју наслеђују само синови од својине коју они наслеђује по праву породично-родовског поседовања”.(39) Неки аутори отуд тврде да су куће у граду, оно што се у њима налази и крупна и ситна стока која не припада војкејима били у приватној својини, а као до-

(33) *Grundrisse*, 386; *Темељи слободе*, 196. О дефинисању облика својине на земљи у овом, основном облику античког типа производње, в. ближе Ф. Тökel, 47.

(34) *Grundrisse*, 378—379; *Темељи слободе*, 187.

(35) Наведимо само један од првих и најзначајнијих: Р. Guiraud, *La propriete foncière en Grèce jusqu' a la conquete romaine*, Paris 1893. Шири увид у литературу омогућава А.Р.В. Harrison, *The Law of Athens*, I. Oxford 1968.

(36) Изузетак у одређеној мери представља рад Л. Н. Казманова, *op. cit.*

(37) Статус војкеја, слично хелотима у Спарти, био је специфичан: они су могли имати кућу и стоку ван полиса, где су живели, а основна обавеза им је да дају одређени део приноса (прихода) који стичу самостално организујући производњу на имањв аристократске породице којој припадају. Господар није могао некажњено убити ни словати војкеја, нити га је могао продати (сем у случају бегства), а чак је било дозвољено склапање брака између слободне жене и војкеја (ГЗ II 7—9; I 40—44; VI 55—VII 4). Овакв њихов положај стари лексикограф Poluks чак дефинише као статус „између роба и слободног”. В. детаљније С. Аврамовић, *op. cit.*, 87.

(38) R. Willetts, *The Law Code of Gortyn*, Berlin 1967; *исти*, *On Leg. Gort. 4*, 31—43, „*Klio*” 1961/39.

(39) К. М Колобова, *Војкеј на Крите*, „ВДИ” 1957/2, 28.

каз истичу да ове ствари у случају смрти прелазе на наследнике.(40) Старија литература такође у Гортинском законнику углавном издваја две врсте својине, породичну (неделивну) и индивидуалну.(41) Чини нам се, међутим, да текст даје и могућност нешто другачије интерпретације, поготово ако се посматра у вези са другим одредбама Законика.

Уочавамо, наиме, да се у наведеној норми прво издваја режим наслеђивања кућа у граду, њихове опреме и ситне и крупне стоке која не припада војкејима; с друге стране, о кући у којој пребива војкеј, земљи коју обрађује и његовој стоци Законик не говори, као да се они не наслеђују; најзад, „остала имовина“ се дели између синова и кћери *de cuius-a*, при чему синови добијају двоструко већи део. Укратко, изгледа нам да ова одредба указује на три различита облика присвајања односно на три групе предмета над којима је установљен различит наследни и својинскоправни режим.

Најпре, недвојбено је да само синови наслеђују куће у граду, њихову опрему и стоку — оно што уз земљу представља основно богатство код старих народа. Извесни елементи који олакшавају одговор на питање о каквом се облику својине овде ради, могу се наћи већ у самом Законнику. Пошто је набројао наведене предмете који припадају синовима, законодавац одмах супротставља антитезу: „а остала сва имовина нека се праведно подели...“. Већ сама формулација чини могућом импликацију да напред поменуто богатство припада синовима неподељено. Сем тога, Законик на другом месту и изричито вели да се, док је отац жив, никако не може захтевати подела (те) имовине.(42) Све то наводи на помисао да је у Гортини још увек могла бити присутна појава да и после очеве смрти браћа настављају да живе у породичној заједници, не делећи породичну имовину. У корист ове претпоставке пронашло би се и још других посредних доказа, (43) а посебно одредбе пете колумне Законика:

„А ако неки од епибалоната (оних који имају право на наслеђе, прим. С.А.) желе да се подели имовина, а други не, судија нека пресуди да они који желе поделу управљају свом имовином...“
(ГЗ V 28—34)

„... а за животиње, плодове, одећу, накит и покретну имовину, ако не желе да изврше поделу, нека судија одлучи заклевши се...“
(ГЗ V 39—44)

Индикативна је негативна претпоставка у другој одредби о подели покретних ствари, а позитивна у првој. Имајући у виду корегирајући карактер који је Гортински законик, као и већина старих кодекса, имао у односу на постојеће обичајно право — није искључено да таква стилизација норме сугерише да је у случају покретних ствари (које су вероватно у приватној својини *de cuius-a*) деоба по правилу наступала, а да је сагласност судије била потребна само у супротном случају. Обрнуто, када је у питању породична имовина, редовна ситуација је

(40) Л. Н. Казаманова, *op. cit.*, 78.

(41) P. Guiraud, *op. cit.*, 224; J. Kohler — E. Ziebarth, *Das Stadtrecht von Gortyn, Göttingen 1912*, 97.

(42) ГЗ IV 27—29.

(43) Они потичу како из самог текста Законика, тако и из упоредноправне историје грчких полиса, в. С. Аврамовић, *op. cit.*, 107, 134, итд.

била да синови не приступају деоби; новина, коју је отуд и потребно нормирати (а изгледа и фаворизовати) је подела породичне имовине. Иначе би синови, по принципима добро познатог обичајног права (стога ту ситуацију и није нужно законом регулисати), настављали живот у заједници имовине и рада, на породичном огњишту и земљишту, одржавајући континуитет породице и њеног култа.

Све ове околности, једном речју, наводе на закључак да су кућа у граду, њена опрема, стока (и можда још нешто што законодавац и не сматра потребним да помене) у критском праву V века пре н.е. били предмет порадишне својине.

Под другачији правни режим потпада „остала имовина“, која се „праведно дели“. Њу су наслеђивале и ћерке *de suius-a* конкуришући упоредо са браћом, додуше у дупло мањем обиму. Ово правило на први поглед противуречи познатим принципима наслеђивања у другим грчким полисима, где ћерке, ако имају живу браћу, нису наслеђивале већ би само добијале мираз.(44) Да ли је Гортина била изузетак? Мада Законик изричито говори о наследном праву ћерки, не би смела измаћи пажњу околност да се ова норма односи на наслеђивање „остале имовине“ — дакле, не и на случај када се ради о породичној својини. Неке друге одредбе Законика, наизме, могу открити о којим је стварима притом реч: то су домаће животиње, плодови, одећа, накит, разне друге покретне ствари, укључујући и новац.(45) Својину на таквим стварима су, осим тога, без ограничења стицали и синови још за живота оца, за разлику од старе римске агнатске фамилије где *filius nihil suum habere potest*; бројна су и места где је видљиво да је могућност заснивања приватносвојинских овлашћења на оваквим стварима била доступна и удалим женама.(46) Индивидуална приватна својина је, према томе, овде већ била развијена до одређеног ступња; но, нема трагова који би указивали да је и земља била њен предмет.

Коначно, Гортински законик *implicite* диференцира и трећи правни режим, под који је потпадао главни извор богатства, основни природни услови рада — земља. Он, додуше, нигде изричито не говори о земљишној својини, као да то питање не улази у сферу приватног права, чијим се зборником овај Кодекс често, додуше неадекватно, назива. Ни други епиграфски извори са Крита из тог времена којих има немали број, не пружају податке о својини на земљи или њеном промету, мада су чести документи о купопродаји или залози нпр. плуга, запреге, водова, житних мера, млинских точкова, гвоздених предмета, оружја, разбоја, вуње, итд.(47) Сумње у развијеност приватне својине на земљи раба већ овај *argumentum e silentio* и чини вероватнијом претпоставку да је у Гортини постојао неки облик својине на земљи регулисан још увек обичајним правом.

(44) В. ближе D. M. Schaps, *Economic Rights of Women in ancient Greece*, Edinburgh, 1979, 20, 74, итд. Ни код установе епиклера, тзв. ћерка-наследница која нема браће, у суштини не стиче право располагања према „наслеђеној“ породичној имовини, већ само обавезу да је неумањену сачува за свог будућег сина, јединог правог наследника *de suius-a*.

(45) ГЗ V 39—44. Упор. и ГЗ X 14—17: „Мајци син, а жени муж, може поклонити сто статера или мање, али не више“. Слично и ГЗ III 20—40; XII 1—5.

(46) ГЗ VI 2—12; V 1—2; уз то и IV 43—46, 48—51.

(47) M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae, Opera et consilio F. Halbheer collectae*, I—IV, Roma 1935—1950.

Хомерови епови дају основа за веровање да је у најстаријој правој прошлости Грчке постојала колективна својина на земљи, као и периодична прерасподела земље. Део обрадивог земљишта је припадао басилеусима (*temenos*), а слободни људи саплеменици, односно њихове породице, обрађивали су *kléros* — клер, комад родовске земље који се, како јасно казује сам термин, некада додељивао коцком; срећу се чак и места која сведече о конфликтима приликом њене прерасподеле.(48) И извори о најстаријој историји других делова античке Грчке упућују на закључак о раширености колективне својине на земљи.(49) У Спарти је тзв. *politiké chora*, земља грабана одн. друштвена земља такође била подељена на имања — клерове, који су додељивани појединим породицама.(50) Када и како је први пут извршена таква подела колективне земље није ближе познато: према Страбону, Ефор је узимаје за легендарног Ликурга, а Платон за време освајања и долазак Дораца на Пелопонез.(51) Извесније је, међутим, бар што се Спарте тиче, да над тим „првобитним клеровима” поједнак није имао право располагања: оно је, изгледа, било резервисано за аристократску заједницу грабана. Аристотел у сачуваним фрагментима „Устава спартанског” и у „Политици”, као и Плутарх, сведоче да су овлашћења на тој земљи ограничена и да је по свему судећи носилац врховног својинског овлашћења био аристократски колектив, фила.(52) У том правцу упућују и подаци о карактеру земљопоседовања у Тесалији, код Ибера и Беџана.(53) Најзад, што се ране Атине тиче, не би се могло рећи да је развој науке за последњих тридесетак година озбиљније угрозио визионарско становиште Фајна (*Fine*) да неограничена индивидуална приватна својина на земљи лије ту била развијена односно да се земља није могла отуђивати све до V века пре н.е.(54)

Осим ових упоредних података и у Гортинском законнику се може открити једна важна, мада не и одлучујућа чињеница. Он, наиме, помиње проблематични појам „клер”, додуше само једанпут и нејасно: ипак, текст се може протумачити тако да се у случају непостојања бли-

(48) *Илијада*, XI 194; XII 313; XVIII 550; XX 184; XII 421—423; „Као што се два човека због раздела гложити страну, мере у рукама држећ, на ортачкој орахој земљи, на малом простору они за једнак се препиру део”. Упор. и В.В. Струве, — Д. П. Калистов, *op. cit.*, 84.

(49) Тако Теофраст (*Peri topon.*, ed. H. Nager, JP 1874/VI, fragm. 97) говори о формалностима при продаји земље код Турријаца, када се трговици најближих суседа даје ситан новчић „у знак сећања и сведочанства о обављеном послу”. Највероватније је то реминисценција на време када је располагање заједничком земљом било забрањено или ограничено, те је за сваки конкретан случај заједница морала дати свој пристањак. Затим, из два Аристотелова фрагмента „Тесалијског устава” произилази да је после освајања Тесалије земља подељена породицама освајачког племена у колективно поседовање. Аристотел такође учула остатке колективне својине на земљи у спартанском обичају да се и у његово време „свако може да користи робовима сваког другог као својим сопственим, а исто тако и коњима и псима, па и плодовима с поља”, *Политика* 1263 а. Слично говори и Ксенофон о спартанској држави, VI 3.

(50) У литератури, додуше, постоје различита објашњења овог облика земљишне својине, али је ово које износио шире прихваћено, в. ближе P. Oliva, *Sparta and her Social Problems*, Prague 1971, 35.

(51) Strabo, VIII 365; Платон, *Закони* 684 Е, 736 Ц.

(52) Аристотел, *Политика* 1319 а; фрагм. 611, 12; Plutarh, Likurg, 16 помиње обичај да је отац по рођењу морао показати дете члановима своје филе, који су одлучивали о његовом животу и, у случају позитивне одлуке, додељивали му право на клер.

(53) У фрагм., 98 Тесалијског устава Аристотел говори о родовима као власницима клерова; слично је и са Страбоновим подацима о Иберима, Strabo XI 6; Полибије, пак, описује древни обичај Беџана, који се одржао и у хеленистичко доба, да се клер у случају непостојања дете умрлога остављао припадницима рода, *Polybii Historiae* I—IV, Lipsiae 1905, XI 6.

(54) J. V. A. Fine, *Horoi*, „Hesperia” suppl. IX, Athens 1951, 167.

жих сродника *de cuius-a* целокупна имовина, укључујући земљу и војкеје који је обрађују, враћала аристократском колективу односно хетајрији.(55) Најзад, и ограниченост својинских овлашћења господара према критским војкејима и њихов специфичан правни положај по коме се разликују од класичних античких робова, о чему је било речи, могу помоћи при опредељивању: они озбиљно наводе на помисао да клер као целина (коју сачињава земљиште и војкеје који га обрађују) на Криту није био предмет индивидуалне приватне својине нити се користио са приватносвојинским осећањем.(56) Чини се отуд да је земљу и војкеје заједница поверавала својим члановима одн. аристократским породицама, на основу чињенице њиховог припадања колективу — хетајрији. То би објашњавало одсуство права располагања и отуђивања војкеја, осведочено у изворима а, вероватно и целог клера, одн. и земље. При свајање ових очито није вршено превасходно са приватно својинским осећањем, већ са „јавноправним”, политичким осећањем припадности колективу који је земљу доделио; стога један Кодекс „приватног права” с томе ближе и не говори.

С обзиром да, дакле, на Криту у време доношења Законика индивидуална приватна својина на земљи још није, по свему судећи, била развијена, бар не у знатнијој мери, са добрим степеном сигурности се сме веровати да није била развијена ни раније, у доба када су се полагали темељи античког полисног уређења у Грчкој.

Се у свему, подаци о најстаријем праву грчких полиса не откривају изражену „двострукост земљишне својине,” бар не државне и приватне. Посебно не упућују на закључак да је индивидуална приватна својина на земљи развијена мада је полисно организовање већ учвршћено; напротив, чини се да се она у грчким градовима — државама релативно касно афирмисала. У време постојања заједнице једнаких сељака-војника организованих у граду-држави, рекли бисмо да још доминира колективна својина на земљи, управо као „заједничка приватна својина активних грађана државе”. Маркс је спорни облик својине на такав начин дефинисао пре „Grundrisse” у „Немачкој идеологији”; чини нам се тачније. Ту је и истакао да појава индивидуалне приватне својине на земљи карактерише секундарни облик античког типа, односно да у томе леже корени њене деструкције: античко уређење пропада баш због постепеног развитка приватне земљишне својине.(57)

(55) На томе месту Законик говори о петом наследном реду: „А ако не би било ни спибалоната (оних који имају право на наслеђе, прим. С. А.) из куће, они који чине клер, нека добију имовину . . .”, ГЗ V 25—28. О разним тумачењима ове одредбе и аргументима у прилог наведеног разумевања текста, в. ближе С. Аврамовић, *op. cit.*, 179.

(56) Отуд и одредба ГЗ IV 23—43 о којој је било речи, која забрањује наслеђивање војкеја, њихове куће и стоке, изгледа као новина коју доноси Законик. Пре тога, потреба законске заштите вероватно није ни постојала, јер обичајима регулисано колективно прицајање још није било угрожено.

(57) К. Маркс, *Немачка идеологија*, 366. Притом, дајући ову оцену, дакако ваља водити рачуна о томе да је Марксов приступ проблему античког облика производње и земљишне својине у Немачкој идеологији, како се каже, генетско-структурални и да више поштује редослед историјских збивања, а у „Grundrisse” структурално-генетски, где се у први план извлаче структуралне значајке појединих типова производње и својине. Но, ипак, уколико је притом присутан и захтев да, бар у грубим цртама, оне одговарају историјском развоју, а јесте (додуше не у смислу да су се поједини типови својине увек пужно морали настављати један на други, већ да су се одређене структуралне особине стекле у једном реалном историјском амбијенту), уколико би стајало наведено квалификовање Марксовог становишта у Немачкој идеологији као прецизнијег и тачнијег, с обзиром на реалност вероватно остварену у дубокој прошлости античке Грчке.

Другим речима, чини се да је за основни облик античког типа земљишне својине карактеристично колективно власништво заједнице на земљи, без развијене индивидуалне приватне својине на њој. Ипак, може се уочити постојање извесних својинскоправних овлашћења породица у погледу земље која им је додељена од заједнице: само уколико ова својинскоправна овлашћења једне породице „*possesor*”-а земље искључује друге, неаристократске породице из њеног коришћења, само уколико она могу бити основом експлоатације рада других породица и појединаца, само уколико се у овом, основном облику античке својине може говорити и о постојању приватне својине на земљи. Укратко: чини се могућим да је основни облик античке својине доиста карактерисало постојање приватне својине, али не индивидуалне, већ специфичне, породичне. Тако бар сугеришу наведени грчки извори. Уосталом, нити је „*Grundrisse*” заокружено дело редиговано од аутора, нити је Маркс у том делу толико искључив да би се сасвим безрезервно, као што је то уобичајено, могло закључити да према њему основни облик античког типа својине карактерише дуализам државне и индивидуалне приватне својине на земљи (што је за секундарни, наравно, недвојбеко).(58) Могућност о којој говоримо, на коју указују грчки извори (а није искључено да би се слично могло установити и за Рим), да је тај други облик својине била једна врста породичне приватне својине, чак је компатибилна са Марковим ставом да су у античком облику производње и земљишне својине „*више дани увјети* да појединац постане пријатни власник земље — посебне парцеле — чија посебна обрада допада њему и његовој породици”.(59) Ово, наравно, не значи да се већ у основном облику ти повољни услови за развој индивидуалне приватне својине на земљи и реализују, већ је њихово остваривање, и то тек у секундарном облику, узрок пропадања античког типа производње.

г) Коначно, Маркова поставка да су чланови мале, пољске, војнички организоване заједнице били међусобно једнаки и равноправни, захтева најмање доказивања. Њој непосредни подаци или реминесценције из историје грчких, нарочито дорских градова-држава пружају пуну потврду. Тако су сви слободни грађани Спарте и критских полиса били чак и у IV веку пре н.е. без изузетка учесници сиситија и андрија, са подједнаким економским обавезама и истоветним политичким правима. У уверењу да задржавање обичаја заједничке бриге за исхрану из некадањег племенског живота, као једног вида обезбеђивања једнакости и равноправности, није само историјско-политичка инцидента или случајни реликт, већ део система друштвеног организовања дорских полиса, учвршћује и очување примитивне установе агела (*agelai*). Кроз њу се организовао свакодневни колективни живот деце одвојене од њихове породице, у оквиру узрасних група вршњака (термин „агела” има буквално значење „стадо”); припадници једне групе су чак били обавезни да се ожене у исто време.(60) Једнакост и равноправност чланова, наравно када су у питању припадници класе слободних пуно-

(58) Упор. F. Tökei, *Sur le mode de production asiatique*, Budapest 1966, 54.

(59) *Grundrisse*, 378; *Темељи слободе*, 187.

(60) О агелатама Strabo, X 4, 20; Платон, *Закони* 666. Ближе в. P. M. Nilson, *Die Grundlagen des spartanischen Lebens*, „Klio” 1912, 319. О женидби припадника агела, Plutarch, *Likurg*, 15.

правних грађана, чланова фратрија, неговала се тако рећи од самог рођења. Најзад, у том смислу ништа није индикативније од назива којим су се у Спарти означавали слободни грађани: они су „*homoioi*” — једнаки.(61) Заблуда би, дакако, била видети у спартанским и критским полисима сасвим егалитарно друштво; пре или касније, у мањем или већем обиму и у једним и у другим процеси постепеног имовинског диференцирања мењаће стару слику друштвених односа.(62) Но, ипак, не може се оспорити да се у њиховој друштвеној организацији и специфичним установама о којима недвосмислено сведоче извори, налазе видљиви трагови некадањег, примарног облика организовања заједнице једнаких и равноправних чланова.

IV

Да закључимо: Марков концепт античког облика производње и земљишне својине из „*Grundrisse*”, који је класик највећим делом градио на сазнањима о римској држави и праву, у доброј мери је сагласан и са подацима о најстаријој правној историји античке Грчке. Ово се пре свега односи на тзв. основни облик античког типа производње. Грубо посматрано, од четири главне компоненте од којих је саткано Марково схватање, за три се налази јасна потврда и у раној Грчкој тј. да антички облик производње карактерише концентрација становања у граду држави који је основ војне организације, да су чланови те заједнице двоструко ангажовани — као ситни земљорадници, сељаци и као војници, чиме обезбеђују основне претпоставке егзистенције заједнице и личног опстанка и, коначно, да су као такви чланови заједнице били једнаки и равноправни.

Одсуство индивидуалне приватне својине на земљи у раногрчким полисама, међутим, није у потпуном складу са четвртим елементом концепта, да антички облик карактерише двојство државне и приватне земљишне својине. Ипак, доводећи у везу Марково виђење античког облика земљишне својине у „*Grundrisse*” са оним у „Немачкој идеологији”, склони смо да верујемо да је наведени дуалитет облика земљишне својине Маркс приписивао, односно да га треба приписивати пре свега тзв. секундарном облику античког типа производње и земљишне својине, који садржи и разграђујуће елементе себе самог. За основни облик античког типа производње и земљишне својине би, међутим, бар према наведеним изворима из Грчке, била карактеристичнија колективна својина заједнице односно породична својина на земљи, уз одсуство индивидуалне приватне својине на основним природним условима рада, на земљишту.

(61) Аристотел, *Политика* 1269 а — 1273 б. Упор. О. Станојевић, *Историја политичких и правних институција*, I, Крагујевац 1979, 103.

(62.) На Криту је то наступило, изгледа, нешто раније — *Гортински законик* из V века пре н.е. је поуздан сведок; у Спарти је тај процес тек од IV века пре н.е. тј. од форми које се приписују ефору Епитадеју, изразитије уочљив.

SUMMARY

GRUNDRISSE AND MARX'S CONCEPT OF THE CLASSICAL TYPE OF PRODUCTION

In Marx's „Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie“, there are, besides prevalently economical and philosophical discourse, also certain historical and legal problems, and especially the question of the form of production and ownership over land in the pre-capitalist era. Laying emphasis on three such forms preceding capitalist production (asiatic, classical and german), Marx studied the classical type of production and ownership over land mainly on the basis of data on the Roman empire and law. This concept of his can be summarized in several main components, namely: that the classical type of production is characterised by the concentration of permanent residence in the city-state, which is the basis of military organization; that the members of the community are engaged both as small farmers and soldiers; that as such they enjoyed equal rights; also, that the classical type of ownership over land is characterized by the fact that ownership over land was both state ownership and private ownership.

In his work, the author, analysing the sources on the Greek state and law, published after Marx's death, concludes that Marx's concept of the classical form of production conforms to a considerable extent to the data on the oldest known history of Greek law. However, pointing out the non-existence of individual private ownership over land in Greek, and especially Dorian, polises and connecting Marx's concept of the classical form of ownership over land in the „Grundrisse“ with the one set out in the „German Ideology“, the author is of the opinion that this dualism of form of ownership over land Marx attributed — that is, thought that it should be attributed — predominantly to the so-called secondary form of the classical type. Its main form would, at least according to Greek sources, be more characterised by collective ownership of the community, in other words, family ownership over land, accompanied by the lack of individual private ownership.

RÉSUMÉ

DE L' ARTICLE „GRUNDRISSE ET LE CONCEPT DE MARX DU TYPE ANTIQUE DE LA PRODUCTION“

Dans le „Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie“ de Karl Marx, à part l'étude des questions tout particulièrement économiques et philosophiques, sont traités de même certains problèmes historico-juridiques, surtout la question de la forme de la production et de la propriété foncière des formations précapitalistes. En séparant trois formes de ce genre qui ont précédé la production capitaliste (asiatique, antique et germanique) Marx examine le type antique de la production et de la propriété foncière surtout sur la base des documents relatifs à l'Etat romain et au droit romain. Son concept peut être déduit à plusieurs composantes principales: que la forme antique est caractérisée par la concentration de la population dans la ville-l'Etat qui est la base de l'organisation militaire, que les membres de cette communauté sont doublement engagés (comme petits agriculteurs ou comme soldats), qu'ils étaient égaux comme tels et égaux en droits, de même que le type antique de la propriété foncière se distingue par sa dualité de la propriété foncière publique et la propriété foncière privée.

En analysant, dans cette étude les sources relatives à l'Etat grec et au droit grec, qui ont été publiées après la mort de Marx, l'auteur a formulé la conclusion que le concept de Marx de la forme antique de la production est con-

forme dans une large mesure aux données relatives à l'histoire du droit la plus ancienne de la Grèce antique. Cependant, en signalant l'inexistence de la propriété privée individuelle sur la terre dans les polices grecques, en particulier dans les polices doriques, et en mettant en relation les vues de Marx sur la forme antique de la propriété foncière dans le „Grundrisse” avec ce qui se trouve dans „l'Ideologie allemande”, l'auteur considère que la dualisme mentionné de la forme de la propriété foncière Marx attribuait- c'est-à-dire qu'il faut l'attribuer en premier lieu à ce que l'on appelle la forme secondaire du type antique. Pour sa forme fondamentale serait plus caractéristique, du moins d'après les sources grecques, la propriété collective de la communauté ou la propriété familiale sur la terre, avec l'absence de la propriété privée individuelle.